

ELŻBIETA BIELECKA

RODZINA WSPIERAJĄCA – DEDYKOWANA FORMA WSPARCIA DLA RODZIN Z PROBLEMAMI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYMI

ABSTRAKT

Rodzina wspierająca jako instrument mający na celu wsparcie rodziny przeżywającej trudności opiekuńczo-wychowawcze została powołana w 2011 roku na mocy Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Celem artykułu jest zaprezentowanie głównych założeń i rozwiązań dotyczących funkcjonowania rodziny wspierającej. Zostaną przedstawione zadania oraz proces rekrutacji i ustanawiania rodziny wspierającej. Będzie również wskazana rola ośrodka pomocy społecznej w realizacji tej formy działań pomocowych, która w znacznym stopniu może przyczynić się do podniesienia efektywności pracy socjalno-wychowawczej z rodziną. Zostaną przedstawione przykłady „dobrych praktyk”, zbliżone w swoich założeniach do idei rodziny wspierającej, realizowane przez organizacje pozarządowe.

Słowa kluczowe: rodzina wspierająca, rodzina wspierana, problemy (trudności) opiekuńczo-wychowawcze

WPROWADZENIE

Pomoc międzyludzka wynika z natury biopsychicznej człowieka oraz z uwarunkowań społecznych i kulturowych w jego przestrzeni życiowej. We wszystkich fazach funkcjonowania zbiorowości ludzkich pomoc rodzinie przeżywającej trudności w wychowaniu potomstwa przybierała różnorodne formy, a jej charakter był spontaniczny, zorganizowany lub sformalizowany. Współcześnie, stworzenie optymalnych warunków rozwoju dzieci i młodzieży to jedno z zadań polityki społecznej państwa. Każda gmina jest zobowiązana do opracowania lokalnych programów wspierania rodzin wychowujących małoletnie dzieci. Kompleksowe działania mają zapewnić poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji rodzin oraz wsparcie ich w trudnych momentach życia. Ponadto samorządy lokalne i organizacje pozarządowe podejmują działania profilaktyczne, a coraz

większego znaczenia nabiera praca socjalna realizowana bezpośrednio w środowisku rodzinnym.

W Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej wskazano, że rodzina przeżywająca trudności w opiekowaniu się dziećmi i wychowywaniu ich „może otrzymać wsparcie:

- 1) instytucji i podmiotów działających na rzecz dziecka i rodziny;
- 2) placówek wsparcia dziennego;
- 3) rodzin wspierających” (art. 9).

Wspieranie rodziny doświadczającej trudności w realizacji zadań rodzicielskich określono jako zespół planowych działań mających na celu przywrócenie rodzinie zdolności do ich wypełniania (art. 2 ustęp 1).

Rodzina wspierająca to nowy instrument polityki rodzinnej. Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej bardzo ogólnie określa zasady ustanawiania i funkcjonowania rodziny wspierającej¹⁾. Ponadto w ustawie są zapisy o „rodzinie pomocowej” oraz o rodzinie wspierającej dziecko przebywające w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Podobne określenia tych trzech, ale różnych form wsparcia dziecka i jego środowiska rodzinnego mogą budzić wiele niejasności i nieporozumień. Rodzina pomocowa udziela wsparcia rodzinie zastępczej lub prowadzącej rodzinny dom dziecka w przypadku czasowej niemożności sprawowania opieki nad dzieckiem na skutek nieprzewidzianych trudności bądź zdarzeń losowych. Jest to czasowa forma rodzinnej pieczy zastępczej nad dzieckiem. Zadania i funkcjonowanie rodzin pomocowych określają artykuły 73–75 Ustawy o wspieraniu rodziny. Natomiast artykuł 96 ustawy wskazuje, że placówka opiekuńczo-wychowawcza współpracuje w zakresie wykonywania zadań m.in. z osobami, które podejmują się wspierania działań wychowawczych placówki, szczególnie w przygotowaniu dziecka do samodzielności. Osoby te nadal są nazywane „rodzinami zaprzyjaźnionymi”, gdyż takie określenie występowało w Rozporządzeniu Ministra Polityki Społecznej w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych z dnia 14 lutego 2005 r. oraz w Rozporządzeniu z 19 października 2007 roku. „Rodzina zaprzyjaźniona” wspiera więc dziecko przebywające w instytucjonalnej pieczy zastępczej.

Celem artykułu jest zaprezentowanie głównych założeń i rozwiązań dotyczących funkcjonowania rodziny wspierającej jako dedykowanej formy wsparcia dla rodziny z problemami opiekuńczo-wychowawczymi. Zostaną

¹⁾ Zadania i zasady ustanawiania rodzin wspierających określają artykuły 29–31 Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

przedstawione zadania oraz proces rekrutacji i ustanawiania rodziny wspierającej. Będzie również wskazana rola ośrodka pomocy społecznej w realizacji tej formy działań pomocowych, która w znacznym stopniu może przyczynić się do podniesienia efektywności pracy socjalno-wychowawczej z rodziną z grupy ryzyka, w której zagrożone jest „dobro dziecka”²⁾.

PROGRAMY WSPIERANIA RODZIN PRZEŻYWAJĄCYCH PROBLEMY OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE

Programy wspierania rodziny przeżywającej problemy opiekuńczo-wychowawcze przez rodzinę funkcyjną lub osobę godną naśladowania były i są realizowane również przez organizacje pozarządowe. Ze względu na ograniczoną objętość tekstu, zostaną przedstawione tylko trzy przykłady „dobrych praktyk” zbliżone w swoich założeniach do idei rodziny wspierającej.

Program „Pedagog rodziny w systemie wychowania i opieki środowiskowej nad dzieckiem” był realizowany od 1996 r. przez Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizującego. Zyskał on trwałe miejsce w systemie środowiskowej opieki nad dzieckiem ze względu na liczną grupę adresatów oraz zasięg ogólnokrajowy³⁾. Należy zaznaczyć, że idea pedagoga rodzinnego jako wyodrębnionej instytucji wspierającej i wzbogacającej oddziaływanie ognisk wychowawczych oraz uzupełniającej istniejące specjalistyczne poradnictwo dla rodziców zrodziła się z doświadczeń pracy środowiskowej⁴⁾. Tytuł artykułu Barbary Głowackiej *Pedagog Rodzinny, ważne ogniwo systemu pomocy dziecku i rodzinie* (2001, s. 231) w pełni oddaje ideę tej formy wsparcia. Pedagog rodzinny działał dla „dobra dziecka”, które w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego określa się jako zespół materialnych i niematerialnych wartości niezbędnych do prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego oraz należytego przygotowania do samodzielności

²⁾ Uwzględniono też odpowiedzi na najczęściej zadawane przez studentów pytania przy omawianiu tej formy wsparcia rodziny z wieloma problemami. Szersze opracowanie podjętych w artykule zagadnień znajduje się w: Bielecka (2017).

³⁾ Ponad 360 osób, po ukończeniu obowiązkowych szkoleń i odbyciu praktyk, otrzymało certyfikat umiejętności pedagoga rodzinnego, a zdobyte kompetencje wykorzystywało w różnych projektach realizowanych nie tylko przez KKWR.

⁴⁾ Były to głównie doświadczenia środowiskowych ognisk wychowawczych Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Zespołów Profilaktyki Społecznej prowadzonych przez KKWR oraz działających od lat 60. XX w. opiekunów indywidualnych TPD ds. dzieci i rodziny. Por. *Pedagog rodzinny w systemie...* (1998), s. 12; Tracewski (2007), s. 737.

życiowej. Ponadto inicjatorzy programu odwołali się do zapisu w Konwencji o prawach dziecka (1989, Preambuła): „dziecko dla pełnego i harmonijnego rozwoju swojej osobowości powinno wychowywać się w środowisku rodzinnym w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia”. Uwzględniając naturalną potrzebę wychowywania się w środowisku rodzinnym, wielokierunkowe i systematyczne działania skierowano do całej rodziny (Głowacka, 1998, s. XVIII). Program zakładał ścisłą współpracę z rodzicami, w tym naukę rodzicielstwa, rozwiązywania rodzinnych konfliktów, legalnego sposobu pozyskiwania środków na utrzymanie rodziny (Kołąk, 2015).

Pedagog rodzinny dążył do poprawy sytuacji dziecka w rodzinie, m.in. przez: polepszenie relacji między członkami rodziny; pozytywną zmianę nastawień, postaw, sposobów wyrażania emocji; zwiększenie umiejętności rozwiązywania problemów i konfliktów wewnątrzrodzinnych; właściwe ukierunkowanie celów, dążeń, aspiracji życiowych rodziny; podniesienie kultury osobistej jej członków; poprawę jej wizerunku w środowisku. Ponadto motywował rodziców do organizacji czasu wolnego i wypoczynku dla dzieci oraz animował pomoc sąsiedzką i integrację społeczności lokalnych (*Pedagog rodzinny w systemie...*, 1998, s. 12–13). Warunkiem podjęcia pracy z rodziną było wyrażenie przez nią zgody na tę formę wsparcia, gdyż powinna ona nie tylko chcieć tej pomocy, lecz również zrozumieć cel współpracy. Inicjatorzy programu dążyli do tego, aby praca pedagoga, po rozpoznaniu zarówno mocnych stron, jak i zagrożeń koncentrowała się na stymulacji rodziny do pomagania samej sobie. Było to więc motywowanie rodziców do działania na rzecz poprawy sytuacji, a nie wyręczanie czy narzucanie zasad, pomysłów, przekonań. Wsparciem obejmowano: rodziny, które zgłosiły się same, rodziców wychowanków ognisk wychowawczych bądź środowiska wskazane przez współpracujące z placówką instytucje i organizacje.

Pedagog rodzinny uzupełniał brakujące ogniwo w systemie wychowania i środowiskowej opieki nad dzieckiem. Był partnerem pedagoga szkolnego, kuratora sądowego, pracownika służb socjalnych, przedstawicieli lokalnych instytucji i organizacji działających na rzecz dziecka i rodziny. Wejście w życie Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej spowodowało stopniowe wygaszanie programu „Pedagog rodzinny”.

Powiślańska Fundacja Społeczna od 1989 r. niesie pomoc dzieciom i ich rodzicom mającym poważne problemy życiowe, m.in. z powodu biedy, chorób czy nieporadności. Misją Fundacji jest zapobieganie rozpadowi takich rodzin, a tym samym kierowaniu dzieci do placówek socjaliza-

cyjnych. Fundacja prowadzi poradnie rodzinne, świetlice środowiskowe dla dzieci i młodzieży oraz realizuje projekty profilaktyczne, psychologiczno-pedagogiczne i edukacyjne⁵⁾. Przykładem działań adresowanych do rodzin z trudnościami opiekuńczo-wychowawczymi jest „Projekt SOS Rodzina – przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu mieszkańców m.st. Warszawy”, realizowany w latach 2016–2018, którego celem jest podniesienie kompetencji rodzin oraz budowanie kontaktu rodzica z dzieckiem⁶⁾. W ramach zadania wsparciem objęto pięć rodzin, które nie posiadały asystenta rodziny, a były zagrożone odebraniem dzieci i skierowaniem ich do pieczy zastępczej.

„Anioł Stróż – Przyjaciel Rodziny” to program realizowany przez Katolickie Stowarzyszenie św. Filipa Nereusza z Rudy Śląskiej⁷⁾. Z jednej strony jest to odpowiedź na potrzeby rodzin, które borykają się z problemami i często są osamotnione w ich rozwiązywaniu; z drugiej – to propozycja dla tych, którzy na co dzień pragną urzeczywistnić „wyobraźnię miłosierdzia”. Rodzina pragnąca czynić dobro może stać się „Aniołem stróżem”, czyli „przyjacielem” dla innych, mających trudności w pełnym funkcjonowaniu. Stowarzyszenie łączy rodziny chcące pomagać z tymi potrzebującymi wsparcia, gdzie brakuje środków finansowych na zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych, ale i miłości, nadziei, ciepła, dobrych wzorców, poczucia bezpieczeństwa. „Przyjaciele rodziny” przekazują jedzenie, ubrania, środki czystości, ale przede wszystkim towarzyszą w trudnych chwilach, dając nadzieję i poczucie sensu życia. Odwiedzają rodzinę, życzliwie rozmawiają z domownikami, pomagają dzieciom w nauce. Działania wspierające i profilaktyczne są prowadzone głównie przez osoby z najbliższego otoczenia rodzin: przyjaciół, znajomych, sąsiadów. Jak podkreślają koordynatorzy programu, korzyści czerpią nie tylko rodziny otrzymujące wsparcie, ale i te, które zdecydowały się pomagać, bo „czują, że teraz żyją w pełni”.

⁵⁾ Informacje o projektach m.in. na stronie fundacji: www.pfs.pl.

⁶⁾ Praca z rodzinami, w zależności od zdiagnozowanych potrzeb, opiera się też na autorskim programie „Odzyskać dziecko” Fundacji Wspierania Rodzin „Korale”.

⁷⁾ Informacje o akcji „Anioł Stróż – Przyjaciel Rodziny” opracowane głównie na podstawie strony internetowej Katolickiego Stowarzyszenia św. Filipa Nereusza – www.nereusz.pl.

RODZINA WSPIERANA – ADRESAT DEDYKOWANEJ FORMY WSPARCIA

Rodzina wspierana to rodzina⁸⁾, która ma problemy z adekwatnym realizowaniem funkcji opiekuńczych i wychowawczych wobec małoletnich dzieci. Praca z rodziną, a tym samym działania na rzecz dziecka/dzieci powinny być podejmowane w momencie pojawienia się pierwszych problemów, gdy można jeszcze korygować, a następnie wzmacniać rodziców w poprawnym sprawowaniu przez nich funkcji rodzicielskich. Pracownicy służb społecznych wskazują (za: Krasiejko, 2013, s. 154), że rodzice z trudnościami w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych między innymi: posiadają niski poziom wiedzy o potrzebach i możliwościach dziecka oraz o typowych zachowaniach na danym etapie jego rozwoju; nierealnie postrzegają umiejętności i możliwości dziecka, a tym samym mają wymagania nieadekwatne do jego wieku bądź nie stymulują jego rozwoju; niewłaściwie postrzegają dziecko, uważając, że celowo jest niegrzeczne, złośliwe i denerwuje dorosłych; okazują dziecku poczucie władzy i wyższości, traktując je jak swoją własność; stosują nieodpowiednie metody wychowawcze, wśród których dominują kary cielesne lub obarczają je nadmiarem obowiązków domowych. Niski poziom umiejętności rodzicielskich to również zaniedbywanie potomka, które może się przejawiać następującymi zachowaniami rodziców: nie pilnują go w należyтым stopniu; podają pokarmy o niskich wartościach odżywczych; nie dbają o jego higienę osobistą; nie dbają o ubiór adekwatny do pory roku; nie udzielają pomocy medycznej; zaniedbują zdrowie dziecka, gdyż nie rozpoznają objawów choroby.

Wzmocnienie rodziny biologicznej to działania na rzecz małoletnich dzieci, a w środowiskach szczególnie dysfunkcyjnych – możliwość wyeliminowania czasowej bądź stałej utraty prawa do ich wychowywania. W Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nie określono formy prawnej „przydzielania” rodziny wspierającej. Samorządy gmin zobowiązane do prowadzenia lokalnej polityki rodzinnej przyjmują, że nie powinna to być decyzja administracyjna, ale rodzina przeżywająca trudności opiekuńczo-wychowawcze powinna wyrazić pisemną zgodę na objęcie jej tą formą pomocy.

⁸⁾ Rodzinę wspieraną mogą tworzyć małżonkowie lub osoba samotnie wychowująca małoletnie dziecko/dzieci.

Diagnoza środowiska rodzinnego⁹⁾ przeprowadzona przez pracownika socjalnego uwzględnia trudności i zagrożenia, problemy i potrzeby poszczególnych domowników, ale i zasoby rodziny. Ocenianie aktualnej sytuacji i planowanie działań powinno się odbywać przy udziale jej członków¹⁰⁾. Badania naukowe, jak i wnioski z „dobrych praktyk” wskazują, że w efektywnej realizacji zadań dotyczących opieki nad dzieckiem najistotniejsze jest zaangażowanie rodziców w proces zmian w środowisku rodzinnym. W związku z tym istotne jest, aby podczas współpracy z rodziną wspierającą rodzina wspierana zobowiązała się do przestrzegania wspólnie ustalonych zasad i realizacji planu przyjętych zadań. Przyjmuje ona wtedy rolę partnera, a nie przedmiotu pomocy. Zaangażowanie da jej poczucie osobistego sprawstwa, wpłynie na ograniczanie wyuczonej bezradności oraz rozwinie perspektywiczne myślenie. Ponadto pozytywne relacje i atmosfera wzajemnego zaufania stworzą poczucie autonomii, co sprzyja procesowi zmian.

RODZINA WSPIERAJĄCA – IDEA I ZADANIA

Rodzinę wspierającą mogą tworzyć małżonkowie lub osoby fizyczne¹¹⁾ spełniające określone warunki do sprawowania tej funkcji.

Rodzina wspierająca pomaga rodzinie przeżywającej trudności w wypełnianiu zadań opiekuńczo-wychowawczych, czyli w „opiece i wychowaniu dziecka, prowadzeniu gospodarstwa domowego, kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych” (Ustawa o wspieraniu rodziny, 2011, art. 29 ust. 2). Prezentuje ona pozytywne wzorce zachowań, a tym samym pokazuje prawidłowy model rodzicielstwa. Udziela wsparcia emocjonalnego i porad rodzinie wspieranej w zakresie wychowywania i opieki nad dzieckiem. Takie założenia są zgodne z wypracowanym w teorii i praktyce założeniem, że jeśli chcemy pomóc dziecku, to musimy pomóc jego rodzicom¹²⁾.

⁹⁾ Rodzinny wywiad środowiskowy przeprowadzony przez pracownika socjalnego.

¹⁰⁾ Pomocne może być sporządzenie „mapy rodziny” – graficznego obrazu aktualnej sytuacji rodziny. „Mapę” można tworzyć według własnego pomysłu, ustalając z rodziną symbole i sposób zapisu. Celem jest naniesienie aktualnych problemów i zagrożeń, ale i zasobów oraz planowanych działań.

¹¹⁾ W tekście będzie stosowany zapis „rodzina wspierająca” odnoszący się zarówno do pary małżeńskiej, jak i do osoby fizycznej ustanowionej rodzicem wspierającym. Należy też dodać, że zapisy Ustawy o wspieraniu rodziny... nie wykluczają z pełnienia funkcji rodziny wspierającej osób nieposiadających swoich dzieci.

¹²⁾ Por. m.in. Bradshaw (1994); Krasiejko (2012a).

Rodzina wspierająca może zobowiązać się do pracy z rodzicem/rodzicami wspieranymi poprzez zainteresowanie ich rozwojem i edukacją dziecka. Oznacza to, że uczy ich monitorowania systematycznego ucześniecia dziecka na zajęcia szkolne oraz wskazuje na potrzebę pomocy w nauce i motywowania go do kontynuowania edukacji. Zwraca rodzicom uwagę, że dziecko powinno brać udział w zajęciach pozaszkolnych rozwijających jego zdolności i zainteresowania, a w razie potrzeby systematycznie ucześniecać na zajęcia korekcyjne, kompensacyjne, rehabilitacyjne czy socjoterapeutyczne. Ponadto wskazuje sposoby organizowania i spędzania czasu z dziećmi. Planuje z rodzicami możliwości wspólnego udziału w spacerach, wycieczkach czy wyjściach do kina, teatru, muzeum. Pokazuje, jak komunikować się bez agresji bądź przemocy oraz jak budować prawidłowe więzi pomiędzy członkami rodziny. Wsparcie, w zależności od potrzeb rodziny, może odnosić się też do innych aspektów życia. Rodzina wspierająca, stosując m.in. modelowanie, wzmacnianie i udzielanie wskazówek, pokazuje, jak radzić sobie z problemami życia codziennego. Uczy racjonalnego gospodarowania budżetem domowym, w tym oszczędnego korzystania z mediów, przygotowania posiłków oraz nawyków zdrowego odżywiania (zwłaszcza dzieci). Wskazuje na rolę utrzymywania czystości w domu oraz higieny osobistej. Uwrażliwia rodziców na problemy zdrowotne wszystkich członków rodziny¹³⁾.

Zadania mogą być realizowane w miejscu zamieszkania rodziny bądź poza nim. Rodzina wspierająca jest zobligowana do zapewnienia bezpieczeństwa dzieciom pochodzącym z rodziny wspieranej w czasie sprawowania nad nimi faktycznej opieki. Niemniej jednak ośrodek pomocy społecznej może przyjąć założenie, że rodzina wspierająca cały czas towarzyszy rodzinie wspieranej, czyli działania mogą być realizowane tylko w miejscu zamieszkania bądź tylko w obecności rodzica biologicznego¹⁴⁾.

Należy podkreślić, że efektywność wsparcia zwiększa wspólne – obu rodzin – ustalanie i rozplanowanie realizowanych zadań. Istotne jest uświadomienie opiekunom dziecka, że to oni są odpowiedzialni za jego eduka-

¹³⁾ Zakres podstawowych zadań rodziny wspierającej wskazany jest w „Umowie o ustanowieniu rodziny wspierającej”. Autorka artykułu po analizie wzorów umów (m.in. z Warszawy, Lublina, Tomaszowa Lubelskiego) dokonała dookreślenia i interpretacji zobowiązań i zadań rodziny wspierającej.

¹⁴⁾ Taki model współpracy został wypracowany przez Ośrodek Pomocy Społecznej Dzielnicy Wola m.st. Warszawy.

cję, rozwój społeczny, interpersonalny i emocjonalny. Rodzina wspierająca pomaga, ale nie wyręcza czy zastępuje rodziców w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Zgodne z ideą *empowerment* powinna pobudzać i motywować członków rodziny wspieranej do przewyżniania trudności, uruchamiania odpowiednich sił i umiejętności w dążeniu do zmiany funkcjonowania. Wielu badaczy wskazuje, że „nawet w najbardziej zaburzonym środowisku lub w bardzo zaburzonych relacjach jednostka – środowisko można znaleźć zasoby wspomagające rozwój jednostki i na tych zasobach rodzinnych (społecznych) i osobistych powinna opierać się praca pedagogów i psychologów” (Kulesza, 2017, s. 13) oraz służb społecznych. Odkrycie zasobów, a następnie ich wzmacnianie i wykorzystywanie w życiu codziennym ma istotny wpływ na rozwój samoświadomości członków rodziny. Poprawa jakości rodzicielstwa to budowanie bezpiecznego i stabilnego środowiska dla prawidłowego rozwoju dziecka.

Rodzina wspierająca oddziałuje pozytywnie, wykorzystując własne zasoby, umiejętności, kompetencje oraz posiadane doświadczenie. Członkowie rodziny wspieranej mogą obserwować konstruktywne wzorce zachowania i w ten sposób czerpać wiedzę, jak prawidłowo realizować przypisane im role społeczne. W związku z tym rodzina wspierająca powinna prezentować pożądane społecznie postawy, posiadać wysoką kulturę osobistą oraz szanować godność drugiego człowieka. Szczególnie w pracy z osobami z grupy wyuczonyj bezradności konieczne są: zdecydowanie i konsekwencja, odpowiedzialność i zdolność do samokontroli, kreatywność i komunikatywność, cierpliwość i opanowanie. Dawanie dobrego przykładu to również punktualność i dotrzymywanie słowa. Rodzic wspierający jest wzorem nie tylko dla dorosłych, ale i najmłodszych członków rodziny. Występuje w roli „pozytywnego dorosłego” oraz umożliwia im w pełni przeżyć czas dzieciństwa, który powinien kojarzyć się z radością, szczęściem, zabawą i beztróską¹⁵⁾.

Rodzina wspierająca może także uruchomić „spirale życzliwości”, czyli zorganizować szerszą siatkę wsparcia społecznego¹⁶⁾ dla rodziny wspiera-

¹⁵⁾ Bogata literatura przedmiotu dotycząca dzieciństwa wskazuje, że „trudne dzieciństwo” lub „nieprzeżycie dzieciństwa” ma istotny wpływ na funkcjonowanie w życiu dorosłym. Por. m.in.: Bühler (1999); Obuchowska (1983); Golczyńska-Grondas (2014).

¹⁶⁾ Stanisław Kawula (1999) „spirale życzliwości” nazywa cykl uruchamiania pozytywnych relacji psychospołecznych, rozpoczynających się naturalnie w rodzinie własnej, a następnie ulegających rozszerzeniu poprzez kolejne, coraz rozleglejsze kręgi środowiskowe. Badacz wskazuje, że podstawowym założeniem znalezienia się jednostki lub grupy w „spirali życzliwości” jest zasada korzystności w zachodzących tam relacjach między-

nej. Natomiast jej przysługuje wsparcie ze strony instytucji i podmiotów odpowiedzialnych za pomoc rodzinom w rozwiązywaniu problemów opiekuńczo-wychowawczych. Szczególnie istotna jest współpraca z asystentem rodziny¹⁷⁾ lub innym specjalistą¹⁸⁾ (wskazanym w „Umowie o ustanowieniu rodziny wspierającej”) odpowiedzialnym za koordynację działań. Zaleca się również możliwość korzystania z konsultacji z innymi specjalistami z ośrodka pomocy społecznej.

Należy podkreślić, że rodzina wspierająca nie wykonuje swoich działań zawodowo i nie otrzymuje wynagrodzenia, a jedynie zwrot kosztów związanych z udzielaniem pomocy. Jest to swoista forma wolontariatu na rzecz innej rodziny. Podjęcie się tej funkcji może dostarczyć wiele satysfakcji osobom, które chcą swój czas, wiedzę i doświadczenie poświęcić tym, którzy potrzebują pomocy.

Rodzina wspierająca musi jednak spełniać wiele warunków, dlatego też istotna jest odpowiedź na pytanie, kto może zostać rodziną wspierającą.

RODZINA WSPIERAJĄCA – WARUNKI DLA KANDYDATÓW I ZASADY USTANOWIENIA

W Ustawie o wspieraniu rodziny w art. 30. pkt. 1. bardzo ogólnie wskazano warunki, jakie powinni spełniać kandydaci do pełnienia funkcji rodziny wspierającej: „Pełnienie funkcji rodziny wspierającej może być powierzony osobom z bezpośredniego otoczenia dziecka”. Dobrą praktyką jest, aby rodziną wspierającą były osoby zaprzyjaźnione, które już wcześniej nieformalnie wspierały dziecko i rodziców w radzeniu sobie z codziennymi trudnościami. „Wejście w rodzinę” osób znanych dziecku daje mu poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji, dlatego też rekomenduje się, żeby kandydaci

ludzkich. Relacje są wtedy nacechowane wrażliwością na rodzące się potrzeby człowieka, nastawione na pomyślne rozwiązanie nurtujących go problemów, przekazujące mu ważne impulsy psychiczne i sprawcze do podjęcia działań (np. życia na własny rachunek). Ten rodzaj relacji jest nastawiony na samodzielność jednostki, na jej samorozwój i samowychowanie. Wtedy warunki zewnętrzne (np. materialne, socjalne) nabierają innego znaczenia, wywierając mniejszy wpływ na funkcjonowanie człowieka.

¹⁷⁾ W Ustawie o wspieraniu rodziny... wskazano, że rodzina wspierająca pomaga rodzinie przeżywającej trudności, współpracując z asystentem rodziny. Niemniej jednak nie powinno to jednoznacznie oznaczać, że rodzina otrzymująca ten rodzaj wsparcia musi mieć wcześniej przydzielonego asystenta rodziny.

¹⁸⁾ Na przykład pracownikiem socjalnym, liderem asysty rodzinnej.

na rodzinę wspierającą wcześniej utrzymywali kontakt z rodziną przeżywającą problemy opiekuńczo-wychowawcze¹⁹⁾. Preferuje się również, aby rodziną wspierającą były osoby niespokrewnione z rodziną wspieraną (np. znajomi, sąsiedzi), gdyż w większym stopniu stwarza to możliwość wprowadzania nowych oraz pożądanych wzorów funkcjonowania rodziny. Nie ma jednakże przeszkód prawnych, aby tę funkcję pełniły osoby spokrewnione, np. babcia²⁰⁾, ciocia, wujek. Rodzina wspierająca spokrewniona może być „wytypowana” podczas spotkań rodziny potrzebującej wsparcia z asystentem rodziny lub pracownikiem socjalnym. Przedstawiciel ośrodka pomocy społecznej w celu poznania struktury całej rodziny może m.in. wykorzystać uproszczony genogram²¹⁾. Drugim warunkiem wskazanym przez ustawodawcę jest, aby pełnienie funkcji rodziny wspierającej powierzyć osobom, „które nie były skazane prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo” (Ustawa o wspieraniu rodziny..., art. 30. pkt 1).

Osoby zainteresowane pełnieniem funkcji rodziny wspierającej powinny zgłosić się do ośrodka pomocy społecznej, gdzie uzyskają szczegółowe informacje odnośnie do roli i katalogu zadań rodziny wspierającej oraz do zobowiązań i form współpracy z ośrodkiem²²⁾. Następnie składają „Zgłoszenie kandydata/kandydatki do pełnienia funkcji rodziny wspierającej”, w którym podają swoje dane do kontaktu, zwięzły opis sytuacji rodzinnej i mieszkaniowej oraz krótko uzasadniają motywację do podjęcia się tej

¹⁹⁾ Rekomenduje się, aby kandydaci na rodzinę wspierającą zostali wskazani asystentowi rodziny/pracownikowi socjalnemu przez swoich dotychczasowych podopiecznych, których do tej pory wspierali nieformalnie, „z dobrego serca”. Ośrodek Pomocy Społecznej może też uzyskać informacje o potencjalnych kandydatach do ustanowienia ich rodziną wspierającą od znajomych bądź krewnych rodziny z problemami opiekuńczo-wychowawczymi.

²⁰⁾ W prawie polskim jest obowiązek alimentacyjny dziadków na rzecz wnuków, jednak w trosce o utrzymanie więzi rodzinnych i zaspokojenie podstawowych potrzeb dziecka jest praktykowane ustanowienie dziadków rodziną wspierającą.

²¹⁾ Genogram („obraz drzewa rodzinnego”, psychologiczna mapa relacji w rodzinie) jest metodą zapisu graficznego pozwalającą na ujęcie informacji zebranych podczas diagnozowania rodziny. Genogram przedstawia rodzinę jako system (obejmując co najmniej trzy pokolenia), czyli wskazuje związki i relacje między krewnymi, oraz pozwala rozpoznać zasoby tkwiące wśród dalszej rodziny (uwzględniając np. ciotki, kuzynów, ich dzieci).

²²⁾ Informację o możliwości pełnienia funkcji rodziny wspierającej powinny być dostępne w siedzibie oraz na stronach internetowych ośrodków pomocy społecznej. Oferta może być zamieszczona w prasie lokalnej bądź przedstawiana za pośrednictwem ulotek i plakatów (m.in. w ośrodkach pomocy społecznej, szkołach, przychodniach lekarskich, poradniach psychologiczno-pedagogicznych).

roli. Podpisują również „Oświadczenie kandydata/kandydatki do pełnienia funkcji rodziny wspierającej”, w którym, między innymi, wyrażają zgodę na przeprowadzenie przez pracownika socjalnego rodzinnego wywiadu środowiskowego w ich miejscu zamieszkania w celu zebrania niezbędnych informacji dotyczących sytuacji życiowej, predyspozycji oraz umiejętności opiekuńczo-wychowawczych, jak i ustalenia motywacji do podjęcia działań pomocowych. Rodzinny wywiad środowiskowy powinien być przeprowadzony w formie życzliwej rozmowy koncentrującej się na pozytywach i potencjale rodziny wspierającej.

Rodzina wspierająca powinna dostarczać pozytywnych wzorców rodzinie wspieranej, dlatego ośrodki pomocy społecznej wskazują wiele wymogów formalnych. Rodziną wspierającą może zostać rodzina lub osoba, która:

- ma stałe źródło utrzymania²³⁾;
- prawidłowo realizuje obowiązki opiekuńczo-wychowawcze wobec własnych dzieci²⁴⁾;
- nie jest pozbawiona władzy rodzicielskiej oraz władza rodzicielska nie jest zawieszona ani ograniczona;
- nie jest ograniczona w zdolności do czynności prawnych²⁵⁾;
- nie jest uzależniona m.in. od alkoholu, narkotyków bądź hazardu.

Oprócz wymogów formalnych rodzina/osoba powinna posiadać odpowiednie predyspozycje do pełnienia funkcji rodziny wspierającej. Idealnymi kandydatami byłyby osoby posiadające wiedzę na temat rozwoju dziecka, jego pielęgnacji, socjalizacji, wychowania oraz pracy z rodziną z wieloma problemami.

Zebrane podczas wywiadu dane są podstawą do wydania przez dyrektora OPS opinii o rodzinie. Uzyskanie pozytywnej opinii skutkuje podpisaniem „Umowy o ustanowieniu rodziny wspierającej”. Należy zaznaczyć, że rodzinę wspierającą, zgodnie z Ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, ustanawia wójt, burmistrz lub prezydent miasta, który do realizacji zadań oraz do zawierania umów może upoważnić kierownika/dyrektora Ośrodka Pomocy Społecznej (właściwego ze względu na miejsce zamieszkania rodziny

²³⁾ Kandydat na rodzinę wspierającą lub co najmniej jedna osoba tworząca rodzinę musi posiadać stałe źródło dochodów. Preferowane są więc rodziny, które mają samodzielność materialną.

²⁴⁾ Wypełnianie przez rodzica wspierającego obowiązku alimentacyjnego, w przypadku, gdy taki obowiązek w stosunku do niego wynika z tytułu egzekucyjnego.

²⁵⁾ Kandydat na rodzica wspierającego nie ma np. zaburzeń lub choroby psychicznej.

wspieranej). Okres, na jaki zawierana jest umowa, ustala się w porozumieniu z rodziną wspierającą, rodziną wspieraną oraz z dyrektorem Ośrodka Pomocy Społecznej, biorąc pod uwagę potrzeby wynikające z planu pracy realizowanego przez asystenta rodziny²⁶⁾. Określa się również zasady i formy współpracy między rodzinami (m.in. zakres i częstotliwość zadań dopasowanych do rytmu życia rodziny, zobowiązania obu rodzin) oraz z Ośrodkiem Pomocy Społecznej. Ponadto rodzina wspierająca zobowiązuje się do udzielania pomocy z zachowaniem należytej staranności oraz z zapewnieniem bezpieczeństwa dzieciom w czasie sprawowania nad nimi faktycznej opieki. Deklaruje też, że zachowa w tajemnicy wszelkie dane dotyczące członków rodziny wspieranej w trakcie i po zakończeniu realizacji umowy. Rodzina wspierająca zobowiązuje się do współpracy z Ośrodkiem Pomocy Społecznej oraz wyraża zgodę na umożliwienie asystentowi rodziny (lub osobie upoważnionej) nadzoru w zakresie realizacji działań określonych w umowie.

Dotychczasowa praktyka wskazuje, że bardzo istotne jest wypracowanie dobrego kontaktu kandydatów na rodzinę wspierającą z pracownikiem socjalnym lub z inną upoważnioną do tego osobą. Jeśli kandydaci na rodzinę wspierającą nie znają „proponowanej” im rodziny wspieranej, to pracownik Ośrodka Pomocy Społecznej, jeszcze przed podpisaniem umowy, powinien przekazać rzetelne informacje o jej członkach, problemach i potrzebach środowiska rodzinnego. Rozmowa na temat odbiorców dedykowanej formy wsparcia pomoże w podjęciu w pełni świadomej decyzji co do gotowości zmierzenia się z potencjalnymi problemami²⁷⁾.

²⁶⁾ W przypadku jeśli rodzina nie ma przydzielonego asystenta rodziny, plan pracy jest opracowywany ze wskazanym przez dyrektora pracownikiem ośrodka pomocy społecznej. Ponadto ośrodki pomocy społecznej przyjmują zasadę, aby umowa była zawierana: na okres do trzech miesięcy – w przypadku zawierania pierwszej umowy z rodziną wspierającą; na okres nie dłuższy niż 12 miesięcy – w przypadku zawierania kolejnych umów.

²⁷⁾ Przed podpisaniem umowy kandydaci powinni zdecydować, czy są gotowi, np. do współpracy z rodzicem niepełnosprawnym intelektualnie czy z zaburzeniami psychicznymi; czy mają kompetencje do pracy np. z dzieckiem autystycznym, z niepełnosprawnością ruchową bądź sprzężoną. Rodziny wspierające powinny też mieć możliwość podniesienia i uzupełnienia swoich kompetencji podczas konsultacji i szkoleń organizowanych przez ośrodek pomocy społecznej.

Dobłą praktyką jest, aby w sytuacji gdy obie rodziny wcześniej się nie znały, pierwsze spotkanie odbyło się w obecności asystenta rodziny, który jeszcze raz, w sprzyjającym domowym środowisku, wyjaśni rolę, zadania i zasady współpracy. Rodzina wspierająca zapoznaje się z członkami rodziny wspieranej, ich potrzebami oraz z zasobami, co pomaga w dookreśleniu zadań i sposobów ich realizacji.

Rodzina wspierająca powinna być przygotowana do pełnienia tej funkcji, gdyż pomaga rodzinie doświadczającej trudności w wypełnianiu zadań opiekuńczo-wychowawczych, ale często także będącej w trudnej, skomplikowanej sytuacji życiowej. Dlatego istotne jest, aby upoważniony specjalista z Ośrodka Pomocy Społecznej, jeszcze przed podpisaniem umowy, przeprowadził spotkanie szkoleniowe dla rodziny wspierającej. Znając rodzinę, której będzie udzielane wsparcie, jej potrzeby, deficyty, jak i zasoby, można zaplanować działania oraz omówić kwestie, na które należy zwrócić uwagę podczas wykonywania zadań. Z pewnością istotne jest określenie mechanizmów i funkcjonowania rodziny dysfunkcyjnej. Konieczne jest też omówienie spraw formalnych, jak np. zasady refundacji kosztów poniesionych w związku z udzielaniem pomocy rodzinie wspieranej (m.in. katalog kosztów, sposoby wydatkowania, rozliczania i przedkładania do OPS rachunków i faktur) oraz współpracy z asystentem rodziny i OPS. Należy zwrócić uwagę na kwestie zapewnienia bezpieczeństwa dzieciom. W ramach przygotowania rodziny wspierającej jest wskazane poinformowanie jej o zasadach etycznych obowiązujących w działaniach pomocowych, o przestrzeganiu zasady szacunku i podmiotowości w relacjach z członkami rodziny wspieranej, przy jednoczesnym umiejętnym stawianiu i trzymaniu granic. Istotne jest uwrażliwienie na aktywne słuchanie, wspólne podejmowanie decyzji oraz opracowywanie planu współpracy, mając na uwadze zasoby rodziny wspieranej. Należy też mocno zaznaczyć, że rodzice wspierający udzielają pomocy rodzicom biologicznym w wychowaniu dziecka, ale nie mogą ich w tym zastępować.

Wspieranie rodziny w sprawowaniu opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym może być realizowane w ramach opieki wytchnieniowej.

RODZINA WSPIERAJĄCA A OPIEKA WYTCHNIENIOWA

Rodzina wspierająca może współpracować z rodziną, której przysługuje opieka wytchnieniowa. W Programie kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”²⁸⁾, w Priorytecie III usługi wspierające i rehabilitacyjne, w punkcie 3.1 „Opieka wytchnieniowa dla rodziców lub opiekunów osób niepełnosprawnych” wskazano, że celem działania jest zabezpieczenie opieki dla osób niepełnosprawnych oraz wsparcie członków rodziny w sprawowaniu tej opieki. Rodzina wspierająca pomaga opiekunom osób

²⁸⁾ Uchwała Rady Ministrów weszła w życie z dniem 1 stycznia 2017 r.; Monitor Polski 2016, poz. 1250.

niepełnosprawnych, dając im wsparcie „fizyczne”, aby mieli czas, np. na zaspokojenie swoich potrzeb, na chwilę relaksu i odpoczynku, realizację obowiązków domowych²⁹⁾, uczestniczenia w aktywizacji zawodowej organizowanej przez powiatowy urząd pracy bądź podjęcia przez członka rodziny zatrudnienia w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy. Ustawodawca wskazał, że decyzję, co do wyboru formy pomocy, pozostawia się rodzinie uprawnionej do skorzystania z opieki wytchnieniowej. Konieczne jest jednak, aby to ośrodek pomocy społecznej określił zasady współpracy zgodnie z przyjętymi założeniami funkcjonowania rodzin wspierających³⁰⁾. Można też przyjąć, że w rodzinie uzyskującej opiekę wytchnieniową nie musi być realizowana asystentura rodzinna.

RODZINA WSPIERAJĄCA – REFUNDACJA KOSZTÓW PONIESIONYCH NA RZECZ DZIECKA Z RODZINY WSPIERANEJ

Rodzina wspierająca nie otrzymuje wynagrodzenia, a jedynie zwrot uzasadnionych kosztów poniesionych na rzecz dziecka/dzieci z rodziny wspieranej. Zasady refundowania są określone w umowie zawartej między OPS a rodziną wspierającą oraz powinny być dokładnie omówione podczas rozmowy szkoleniowej rodziny wspierającej³¹⁾. Wydatki zależą głównie od zakresu pomocy, jakiej rodzina wspierająca udziela rodzinie wspieranej.

Proponowany katalog kosztów obejmuje zakup: żywności, środków higienicznych, artykułów szkolnych, biletów wstępu do placówek kulturalnych, biletów wstępu do obiektów rekreacyjno-sportowych, biletów komu-

²⁹⁾ Na przykład już na początku lat 90. XX w. w Anglii funkcjonowały „rodziny pomocnicze”, które wspierały rodziców wychowujących niepełnosprawne dzieci, pomagając im w sytuacjach kryzysowych lub przejmując opiekę nad dzieckiem, aby rodzice mieli czas dla siebie, dla poratowania zdrowia bądź na chwilę odpoczynku czy relaksu. (za: Bielecka, 1995, s. 340).

³⁰⁾ Podmiotem realizującym organizację opieki wytchnieniowej jest samorząd powiatowy lub (na jego zlecenie) podmioty niepubliczne. Niemniej jednak w punkcie 3.1 Programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem”, dotyczącym sposobu realizacji, wskazano, że usługi indywidualne mogą być realizowane również przez rodziny wspierające w rozumieniu Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej po podpisaniu porozumienia przez samorząd gminy z samorządem powiatowym.

³¹⁾ Ośrodki pomocy społecznej określają w umowie miesięczny limit wydatków, np. w m.st. Warszawa obowiązujący od 2014 miesięczny zwrot kosztów przeznaczonych na jedno dziecko z rodziny wspieranej nie może przekroczyć 200 zł. Ośrodek Pomocy Społecznej co miesiąc rozlicza i zwraca koszty poniesione przez rodzinę wspierającą na podstawie przedstawionych rachunków i faktur.

nikacji publicznej (bilety ZTM, PKP, PKS) oraz inne wydatki uzgodnione wcześniej z asystentem rodziny/pracownikiem Ośrodka Pomocy Społecznej. Przyjmuje się, że w szczególnie uzasadnionych przypadkach rodzina wspierająca może ubiegać się o zwrot kosztów poniesionych w związku ze swoim udziałem w danym wydarzeniu kulturalno-rekreacyjnym (np. zwrot kosztów za bilet do teatru czy kina)³²). Ponadto możliwa jest refundacja kosztów poniesionych w związku z udziałem rodzica biologicznego we wspólnych wyjściach do placówek kulturalnych i obiektów rekreacyjno-sportowych. Organizowanie takich sytuacji jest niezmiernie ważne, gdyż integruje rodzinę oraz uczy konstruktywnego spędzania czasu wolnego. W sytuacji gdy rodzina wspierająca uczy rodziców biologicznych przygotowania posiłków, przysługuje jej zwrot kosztów za zakupione w tym celu produkty żywnościowe (nie może to być jednak systematyczne kupowanie jedzenia, gdyż to jest zadanie rodziców biologicznych). W uzasadnionych przypadkach są możliwe odstępstwa od katalogu kosztów wymienionych w umowie. Konieczne jest jednak wcześniejsze przedstawienie zasadności wydatków i uzgodnienie ich z asystentem rodziny oraz/lub uzyskanie zgody upoważnionego pracownika Ośrodka Pomocy Społecznej. Samowolne zakupy z kategorii „inne” mogą być sprzeczne z ustalonym przez asystenta rodziny z rodziną wspieraną planem pracy mającym na celu usamodzielnienie rodziców, przygotowanie ich do racjonalnego gospodarowania funduszami czy przeciwdziałanie postawie roszczeniowej rodzin objętych wsparciem. Wydatki rodziny wspierającej, poniesione w związku z udzielaniem pomocy, nie mogą też zastąpić zasiłku celowego. Należy też uświadomić rodzinę wspierającą, że usługi (np. medyczne, rehabilitacyjne, terapeutyczne), które są zapewnione przez instytucje publiczne lub organizacje pozarządowe i które są dostępne bezpłatnie, nie mogą być refundowane³³).

³² Przyjmuje się, że rodzinie wspierającej może przysługiwać zwrot kosztów za bilety wstępu oraz komunikacji miejskiej, ale nie za spożyte podczas wspólnych wyjść posiłki. Refundacja nie powinna dotyczyć też wydatków poniesionych na dzieci biologiczne rodzin wspierających.

³³ Przyjmuje się, że jedynie w wyjątkowych i uzasadnionych przypadkach dopuszcza się odstępstwa, np. opłata za wizytę prywatną u lekarza specjalisty, dentysty, psychologa, psychiatry, terapeuty może być refundowana w sytuacjach interwencyjnych, gdy nie można czekać na odległy termin wyznaczony w poradni. Ponadto w szczególnie uzasadnionych przypadkach (po konsultacjach z asystentem rodziny, wyrażeniu pisemnej zgody przez dyrektora OPS lub osoby przez niego upoważnionej) limit wydatków w danym miesiącu może być podwyższony.

RODZINA WSPIERAJĄCA – WSPÓŁPRACA Z ASYSTENTEM RODZINY I OŚRODKIEM POMOCY SPOŁECZNEJ

Rodzina wspierająca jest istotnym elementem w systemie pomocy rodzinie doświadczającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Interpretując Ustawę o wspieraniu rodziny..., można stwierdzić, że swoimi działaniami wzmacnia pracę asystentów rodziny. W artykułe 29, ustęp 2 ustawy wskazano, że „rodzina wspierająca, przy współpracy asystenta rodziny, pomaga rodzinie przeżywającej trudności”. Oznacza to, że ustawodawca mógł zakładać przydzielenie dodatkowego wsparcia dla środowiska, w którym już funkcjonuje asysta rodzinna³⁴). Zadaniem asystenta rodziny jest pomoc rodzinie z wieloma problemami, aktywizowanie jej członków do podejmowania „zwykłych” działań oraz do nabycia umiejętności ich wykonywania, aby w przyszłości mogli realizować je samodzielnie (Krasiejko, 2012b, s. 26).

Współpraca rodziny wspierającej i asystenta rodziny, czyli obu „zewnętrznych” podmiotów funkcjonujących w środowisku rodzinnym, wpływa na efektywność oddziaływań. Wymiana informacji o potrzebach rodziny kształtuje zakres i formy udzielanego wsparcia. W zależności od kumulacji problemów w rodzinie wspieranej oraz od możliwości organizacyjnych obie strony powinny ustalić częstotliwość i formę spotkań (konsultacje i poradnictwo, zdawanie relacji z działań i z funkcjonowania rodziny wspieranej). Asystent rodziny bądź osoba wyznaczona do współpracy z rodziną wspierającą jest zobowiązana do systematycznego składania dyrektorowi OPS informacji o realizacji zadań. Rodzina wspierająca może „pozostać” w rodzinie wspieranej, gdy asystent rodziny, kończąc z nią współpracę, jedynie monitoruje jej funkcjonowanie. Niemniej jednak nie każda rodzina przeżywająca trudności opiekuńczo-wychowawcze ma przydzielonego asystenta rodziny, dlatego też jego brak nie powinien być warunkiem wykluczającym tę formę pomocy. W takim przypadku rodzina wspierająca powinna współpracować z wyznaczonym przez dyrektora specjalistą z Ośrodka Pomocy Społecznej. Określenie form współpracy gminy z rodziną wspierającą nale-

³⁴) W programie pilotażowym dotyczącym wdrażania rodzin wspierających realizowanym w latach 2014–2016 w m.st. Warszawie obowiązywała zasada, że rodziny wspierające były ustanawiane tylko dla rodzin objętych wsparciem asystenta. Por. Program Wspierania Rodziny w m. st. Warszawie na lata 2016–2018 (2016).

ży całkowicie do kompetencji samorządu gminy i jest wskazane w „Umowie o ustanowieniu rodziny wspierającej”.

Ośrodek Pomocy Społecznej organizuje funkcjonowanie rodziny wspierającej pod względem formalnym. Powinien również ją wzmacniać, proponując w miarę potrzeb wsparcie psychologiczne, udział w superwizjach oraz w warsztatach podnoszących umiejętności i kompetencje własne. Jest też wskazane, aby rodziny wspierające mogły korzystać z usług specjalistów, np. psychologa, pedagoga, terapeuty, prawnika, doradcy zawodowego. Konsultacje mogą dotyczyć analizy indywidualnego przypadku dziecka bądź całej rodziny. Kontakt ze specjalistą, udział w szkoleniach lub spotkaniach superwizyjnych może motywować do kreatywności, poprawić jakość kontaktów interpersonalnych, przeciwdziałać zmęczeniu emocjonalnemu, czyli wplywać na efektywność pracy z rodziną wspieraną.

RODZINA WSPIERAJĄCA – WYZWANIA I PERSPEKTYWY

Rodziny wspierające zostały powołane w 2011 roku na mocy Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, niemniej jednak są nadal mało upowszechnione. Świadczą o tym statystyki zamieszczone w *Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2016 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (s. 12), z których wynika, że w 2016 roku w Polsce funkcjonowało 66 rodzin wspierających³⁵⁾, a 77 rodzin przeżywających problemy opiekuńczo-wychowawcze skorzystało z tej formy wsparcia. Należy jednocześnie podkreślić, że w 2016 roku ponad połowa wszystkich rodzin wspierających realizowała swoje zadania w m.st. Warszawa. Ustanowiono ich 38 dla 40 rodzin wspieranych, w których wychowywało się 77 dzieci. Działania były realizowane przez ośrodki pomocy społecznej z dzielnic: Białołęka, Praga Południe, Śródmieście, Targówek, Ursus, Ursynów, Włochy, Wola (*Sprawozdanie z realizacji zadań z zakresu wspierania rodziny*, s. 14).

³⁵⁾ Oznacza to spadek w stosunku do 2015 roku, gdy funkcjonowały 82 rodziny wspierające. Niemniej jednak w 2015 r. wystąpił niemal dwukrotny wzrost w stosunku do lat ubiegłych. W latach 2014 i 2013 funkcjonowały 44 rodziny wspierające, czyli utrzymywała się liczba rodzin na poziomie z 2012 roku, pierwszego roku obowiązywania *ustawy*. Część z tych rodzin brała wcześniej udział w programie eksperymentalnym, realizowanym w wybranych gminach w Polsce (*Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2015 Ustawy...*, 2016, s. 9–10).

Jak wskazano wyżej, rodziny wspierające nie są jeszcze znaczącym elementem w realizacji polityki prorodzinnej. W *Informacji Rady Ministrów o realizacji w roku 2016 Ustawy* podano, że dużym problemem dla gmin jest brak uregulowań prawnych odnoszących się do umowy podpisywanej przez wójta z rodziną wspierającą (s. 13). Zdaniem resortu rodziny, pracy i polityki społecznej szansą na rozwój tej usługi jest opieka wytchnieniowa, która „kierowana do rodzin wychowujących dzieci niepełnosprawne może być również realizowana właśnie z wykorzystaniem rodzin wspierających” (*Informacja...*, 2016, s. 13).

Pracownicy ośrodków pomocy społecznej wskazują³⁶⁾, że na terenie poszczególnych gmin mieszkają rodziny, które niosą pomoc innym rodzinom i wspierają je w różnorodny sposób, jednak nie wyrażają zgody na uregulowanie prawne takiej sytuacji. Dlaczego? Powodem mogą być zbyt lakoniczne zapisy ustawy dotyczące zadań rodziny wspierającej bądź obawa przed formalnościami, czyli składaniem stosownych dokumentów, zawieraniem umów i „rozliczeniem się” z instytucją, jaką jest OPS. A może wspierana przez nich rodzina nie ma przydzielonego asystenta, który zaproponowałby ustanowienie rodziny wspierającej, bądź to właśnie brak asysty stanowi motywację do udzielania jej wsparcia? Odpowiedzialne za politykę rodzinną jednostki samorządu terytorialnego powinny określić, w jakim kierunku należy organizować praktykę: czy formalizowania funkcjonowania rodziny wspierającej, czy pozostawienia jej dużej swobody w działaniach i relacjach z rodziną wspieraną. Natomiast Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej powinno zaproponować zmiany do Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej mające na celu zachęcenie do pełnienia funkcji rodziny wspierającej, a gminy do powoływania tego typu usług społecznych.

Należy podjąć wielopłaszczyznowe działania mające na celu promowanie i upowszechnienie tej formy wsparcia. Rodziny, które posiadają predyspozycje i potencjał do ustanowienia ich rodzinami wspierającymi, na ogół same nie podejmują działań, żeby zapoznać się z propozycjami ośrodków pomocy społecznej. Skuteczna pomoc dla rodziny przeżywającej trudności

³⁶⁾ Informacje uzyskane przez autorkę artykułu podczas spotkań konsultacyjnych z pracownikami socjalnymi, koordynatorami/liderami asysty rodzinnej. Spotkania te były realizowane we wrześniu 2017 roku w ramach projektu „Praski kokon” – Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

w opiece nad dziećmi i wychowaniu ich może być osiągnięta tylko poprzez współdziałanie służb społecznych, zespołów kuratorskiej służby sądowej, instytucji publicznych (m.in. przedszkola, szkoły, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, placówki wsparcia dziennego), jak i organizacji pozarządowych zobowiązanych do wspierania rodziny. Należy również zorganizować sieć wsparcia społecznego, między innymi przez aktywizowanie środowiska lokalnego i promowanie „dobrych praktyk” wspierania rodzin z wieloma problemami.

W artykule wielokrotnie podkreślano, że zadaniem rodziny wspierającej jest pomoc rodzicom biologicznym w realizowaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Jest to wspieranie, a nie zastępowanie; ukierunkowanie, a nie wyręczenie w obowiązkach wobec dziecka/dzieci. Jest to dawanie pozytywnego przykładu zarówno dla małoletnich, jak i dorosłych członków rodziny wspieranej. To pomaganie dzieciom przez wspieranie ich rodziców. Ramy czasowe tej usługi społecznej są powiązane z potrzebami i efektami zmian w funkcjonowaniu środowiska rodzinnego. Rezultaty wsparcia mogą też być odroczone w czasie, niemniej jednak nie należy doprowadzić do sytuacji, aby pomoc zewnętrzna była stałym elementem życia rodziny³⁷. Efektem działań powinno być uzyskanie przez rodzinę wspieraną takiego poziomu stabilności, który umożliwi jej samodzielną, właściwą opiekę nad dzieckiem.

BIBLIOGRAFIA

- Bielecka, E. (1995). Aktualne tendencje opieki nad dzieckiem w Anglii – możliwości ich adaptacji na grunt polski. W: E. Podoska-Filipowicz, H. Błażejowski, R. Gerlach, *Transformacja w edukacji – konieczność, możliwości, realia i nadzieje* (s. 337–343). Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Komitet Nauk Pedagogicznych PAN.
- Bielecka, E. (2017). *Rodziny wspierające. Poradnik dla rodzin i służb społecznych*. Opracowanie zrealizowane w toku projektu „Praski kokon” w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, na zlecenie m.st. Warszawy.
- Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Bühler, C. (1999). *Bieg życia ludzkiego*. Warszawa: WN PWN.

³⁷ Są jednak rodziny, których pełne usamodzielnienie nigdy nie będzie możliwe, np. ze względu na zaburzenia psychiczne, niepełnosprawność ruchową czy intelektualną wspieranych rodziców. Wyjątkiem może być też opieka wytchnieniowa dla rodziców lub opiekunów dzieci niepełnosprawnych.

- Głowacka, B. (1998). Dobro dziecka jako najważniejsza przesłanka w pracy pedagoga rodzinnego. *Nasz Animator. Pismo dla organizatorów środowiskowej działalności profilaktyczno-wychowawczej*, 2, s. XVIII–XIX.
- Głowacka, B. (2001). Pedagog Rodzinny, ważne ogniwo systemu pomocy dziecku i rodzinie. W: T. Pilch, *Dzieci gorszych szans* (s. 213–219). Warszawa: Wydawnictwo KKWR.
- Golczyńska-Grondas, A. (2014). „Wychowało nas państwo”. *Rzecz o tożsamości dorosłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*. Kraków: NOMOS.
- Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2015 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (2016). Warszawa. www.mpips.gov.pl, dostęp: 12.12.2017.
- Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2016 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (2017). Warszawa. <http://bib.kprm.gov.pl>, dostęp: 12.12.2017.
- Kawula, S. (1999). *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Kołąk, W. (2015). wystąpienie pt. „25 lat troski o Dzieci Ulicy w pracy Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego”, wygłoszone 13.05.2015 r. podczas konferencji „Odrywanie fenomenu dzieci ulicy w ciągłości jego istnienia”, zg.tpd.org.pl/aktualnosci-tpd/635, dostęp: 27.10.2017.
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 nr 120, poz. 526 z póź. zm.).
- Krasiejko, I. (2012a). *Metodyka działania asystenta rodziny. Różne modele pracy socjalnej i terapeutycznej z rodziną*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Krasiejko, I. (2012b). Asystent rodziny – profesjonalista, ale nie cudotwórca. *Praca Socjalna*, 4, 16–39.
- Krasiejko, I. (2013). *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji. Wstęp do teorii i praktyki nowej profesji społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Kulesza, M. (2017). *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Obuchowska, I. (1983). *Dynamika nerwic*. Warszawa: PWN.
- Pedagog rodzinny w systemie wychowania i opieki środowiskowej nad dzieckiem (program pedagogiczny na lata 1996–1999). (1998) *Nasz Animator. Pismo dla organizatorów środowiskowej działalności profilaktyczno-wychowawczej*, 4, 11–14.
- Program kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem” (2016). Uchwała nr 160 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r., Monitor Polski 2016.1250.
- Program Wspierania Rodziny w m. st. Warszawie na lata 2016-2018 (2016). <http://warszawarodzinna.um.warszawa.pl>, dostęp: 12.12.2017.
- Rozporządzenia Ministra Polityki Społecznej w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych z dnia 14 lutego 2005 r. Dz.U. 2005 nr 37, poz. 331.
- Rozporządzenia Ministra Polityki Społecznej w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych z 19 października 2007 r. Dz.U. 2007 nr 201, poz. 1455.

Sprawozdanie z realizacji zadań z zakresu wspierania rodziny w mieście stołecznym Warszawie w 2016. Warszawa, 30.03.2017, s. 14.

Tracewski, B. (2007). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD). W: T. Pilch, *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (t. VI, s. 729–743). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku (2011). Dz.U. 2011 nr 149, poz. 887 z późn. zm.

Źródła internetowe:

Powiślańska Fundacja Społeczna. www.pfs.pl, dostęp: 01.12.2017.

Stowarzyszenie Świętego Filipa Nereusza. www.nereusz.pl, dostęp: 17.11.2017.

A SUPPORTIVE FAMILY – A DEDICATED FORM OF SUPPORT FOR FAMILIES WITH CARE AND EDUCATIONAL PROBLEMS

ABSTRACT

A supportive family, as an instrument aimed at supporting families experiencing care and educational difficulties, was called into existence in 2011 by virtue of the Act on Supporting Families and a Foster Care System. The aim of the article is to present the main assumptions and solutions related to the functioning of supportive family. The tasks as well as the process of recruitment and establishment of supportive family will be presented. The article will also describe the role of a social welfare centre in implementing this form of assistance measures which may contribute significantly to improving the effectiveness of social and educational work with families in which “the good of the child” is at risk. Examples of “good practices” used by non-governmental organizations, whose underlying assumptions are similar to the idea of the supportive family, will be presented.

Key words: supportive family, supported family, care and educational problems (difficulties)